

MAGYARORSZÁG BEILLESZKEDÉSE AZ
EURÓPAI CIVILIZÁCIÓBA
(XI–XII. SZÁZAD)

Jelen előadás azt vizsgálja, miként válhatott a magyarság „idegen testből” Európa szerves részévé a XI–XII. században. E megközelítésben felsejlik némi célzatosság is, hiszen ma a korábbi kelet-európai térséghez (szovjet zónához) tartozó Magyarország más kelet-európai országokhoz hasonlóan „Európához” akar csatlakozni, amely kifejezés a Nyugat-Európához való gazdasági-társadalmi felzárkózási, az általa befogadtatási vágyakat tükrözi. Tisztában vagyok azonban azzal, hogy e korban más problémák voltak, más volt maga Európa is, s a magyarság is más civilizációhoz tartozott korábban, a honfoglalás előtt, *s másképpen vetődött fel a befogadás vagy kivetés kérdése is*. Elemzésünk tehát nem célozza, s nem is célozhatja azt, hogy analógiát vonjon az egykori és a mai helyzet között, s az Európához való csatlakozás mai politikai jelszavát vetítse vissza a múltba. Az előadás címe több problémát takar. Egyrészt maga az *illeszkedés* szóval ugyan el lehet kerülni a közhelyszerű, s elcsépelet „csatlakozás Európához” szlogent, de ugyanakkor e terminus maga is sablonos, s szinte azt sugallja, hogy problémáktól mentesen történt ez a folyamat a XI–XII. században. Másrészt vitatható ez a cím azért is, mert egy egységes európai civilizáció gondolatát sugallja, amelyhez a magyarság illeszkedett. Megfelelő kifejezés persze aligha van erre. Az „illeszkedés” szót szintén használó Kristó Gyula arra utalt, hogy „a magyarság nem lett Nyugat-Európa része, nem oldódott fel abban, hanem csak az ottani modellhez illeszkedni, alkalmazkodni próbált”. Véleményem szerint a témakör – amelynek talán helyesebb címe lenne „A magyarság, a magyar állam a keresztény Európában” – több részre bontható. Egyik a keresztény Európa formálódása a IX–XII. században. A másik a honfoglaló magyarok kapcsolata Európával a X. században, a magyarokról alkotott kép. A harmadik téma az államalapítás szükségessége, az Európához való viszony változása. A negyedik témát előadásunk címe többé-kevésbé fedi, hogyan alakult Európa és a magyarság viszonya államiságának első két századában.

Szükséges először a témához tartozó előzményekről szólni. Ilyen az *Európa-fogalom kialakulása, s Európa formálódása a IX–XII. században*. E vonatkozásban Magyarországon Szücs Jenő végzett úttörő jellegű munkát. Mindenekelőtt azt kell leszögeznünk, hogy a mai politikai és civilizációs

értelemben vett Urálig terjedő Európa fogalma nem létezett a középkor e századaiban, bár a Donig számoltak a középkori szerzők a földrajzi értelemben vett Európával, de a Kárpátoktól a Donig terjedő steppei régiót Szkítiának nevezték antikizáló szóhasználattal. E steppei régió nem tartozott igazán Európához. Az Európa fogalom helyett, azt helyettesítve az V–VIII. század között kiformalódott az *Occidens, a Nyugat* fogalma. A felbomló nyugat-római birodalom és a germán nemzetségi-törzsi társadalom fúziójából keresztény és feudális alakulatként létrejövő Occidens fogalma volta-képpen szembeállítás volt az egykori Impérium Romanum, a latin világ keleti felével, amelyet a magát rómainak nevező bizánci birodalom tartott a kezében. Occidens a frankok alkotása volt, amelynek kiemelkedő uralkodója, Nagy Károly császárrá koronáztatta magát, s ez által vetélytársává vált a szintén császári címet viselő bizánci uralkodóknak. A római örökség harmadik kisajátítója a VII. századtól formálódó arab birodalom volt, amely a mediterráneum déli felét (Hispania nagy részét, valamint Észak-Afrikát) és egyes ázsiai részeket szerezte meg magának. A minket leginkább érdeklő Occidens keleti határai a IX. században az Elba-Saale folyóktól indulva a Lajta folyón át Pannónia nyugati pereménél húzódtak, s kettévágták a földrajzi értelemben vett Európát. *Occidens kezdte magát azonosítani Európával*, holott annak felét sem tette ki, hiszen a mai Nyugat-Európa egészére sem terjedt ki a IX. században, s nem tartozott hozzá az Occident is pusztító, normannok vagy vikingek lakta Észak-Európa. Occidentől keletre törzsi szervezetű, pogány vallású skandináv, balti és szláv népek laktak, a mai dél-orosz területen, a Fekete-tengertől északra levő steppei övezetben pedig előbb a magyar törzsszövetség, majd a IX. század végétől a besenyő törzsszövetség. Occidens terjeszkedése keleti irányba többé-kevésbé egybeesett a kereszténység terjedésével is. Ez odavezetett távlataiban, hogy *Occidens Európa Occidenssé, Nyugat-Európává vált a XI–XII. századra, ugyanakkor határai egészen a Baltikumtól az Adriáig terjedő sávig nyúltak előre, ezáltal magába foglalta, a mai Közép-Kelet-Európát is. Ezzel párhuzamosan Európa azonossá kezdett válni a Kereszténységgel* (Christianitas, Res Publica Chirstiana). Az Európa fogalommal tehát ekvivalens, s korszakunkban meghatározóbb jellegű a Kereszténység terminus. Ugyanakkor az 1054-ben véglegesen bekövetkező (már a IX. századtól fenyegető) egyházszakadás hatására a *Kereszténység egy Bizánc fősege alatt levő, jóval kisebb görögkeleti, ortodox Kelet-Európára és jóval nagyobb római katolikus Nyugat-Európára oszlott.*

Európa nyugati felében a frank birodalom a 843. évi verduni szerződés után felbomlott, három fő részre szakadt, de ezek is további kisebb részekre estek szét. A nyugati frank birodalom, „Francia” a teljes szétesés felé haladt a karolingok alatt, a X. század vége felé hatalomra kerülő Capeting dinasztia

uralma alatt a XI–XII. század folyamán kezdte meg a lassú egységesülést, felzárkózást. Erőteljesebbnek mutatkozott a keleti frank birodalomrész, Germania, amelyből a Karoling dinasztia kihalása után a szász dinasztia 962-ben, I. Ottó császárrá koronázásával a Német-Római Szent birodalmat kiformálta. Az új birodalom a Kereszténység, Európa egyik meghatározó hatalma lett. A frank birodalom középső részét hamar felosztotta egymás között a keleti és a nyugati frank állam, egyedül Itália maradt többé-kevésbé önálló, bár részekre szakadt, s időnként a német birodalom fennhatósága alá került. Hispánia nagyobb része arab (mór uralom) alatt volt, csak északon voltak kisebb katolikus királyságok, amelyek a reconquista hosszú, öt évszázados folyamatát megindították. Anglia egy része dán uralom alá került a IX. században, amelyből a XI. század elejére függetlenedett, de hamarosan 1066-ban bekövetkezett a normann hódítás, amikor a Franciaország északnyugati részén kialakult normann hercegség ura, Hódító Vilmos legyőzte az angolszász királyt, s meghódította Angliát.

Azt mondhatjuk, hogy a X. században lényegesen bővült Occidens területe keleti és északi irányba egyaránt, s az ezredfordulóra lényegében kialakultak az európai keresztény államok. Észak-Európában a dánok Kékfogú Harald nevű királyuk alatt 950–970 között hozták létre keresztény egyházukat és államukat. Norvégia valamivel később lépett erre az útra, Szent Olaf király a XI. század első évtizedeire fejezte be a X. század vége felé elkezdődő térítést. Svédország térítése csak a XI. század elején kezdődött meg, s a század végéig tartott. Érdekes sajátossága az egykori normannok utódai egyház- és államszervezésének, hogy bár politikai függetlenségüket meg tudták őrizni a német befolyással szemben, de egyházaik a XI. században német (a brémai érsek) fennhatóság alá tartoztak, s csak a XII. századra formálódtak önálló érsekségek az északi államokban. Közép-Kelet-Európában a cseheket már Szent Vencel keresztény hitre térítette, mégis a keresztény egyház szervezete és a cseh állam csak a X. század végére alakult ki a Premysl-dinasztia vezetésével. Csehország ugyanakkor erős német befolyás alá került, uralkodói csak hercegek voltak, a XII. század végén sikerült csak a királyi címet megszerezniük. A lengyelek esetében a keresztény vallás felvétele és az államalapítás a Piast-dinastiához, közelebbről I. Mieszkó fejedelemhez fűződik a X. század második felében (966). A lengyel uralkodó, Vitéz Boleszló királyi címet is szerzett, Gniezno központtal érsekség is jött létre. Lengyelország azonban időről-időre német fennhatóság alá került a XI–XII. században. A keleti szláv törzsek a IX. század második felében normann eredetű rusz fejedelmek (Oleg) vezetésével létrehozták a Kijevi Ruszt. Ez az államképződmény sorra hódoltatta a keleti szláv törzseket, s 965-ben megdöntötte a Volga-Don és Kaukázus térségében, a földrajzi Európa (Kelet-Európa) határainál levő Kazár birodalmat. Vlagyimir fejedelem 988-ban keresztelkedett

meg, a görögkeleti rítus szerint. Így a Kijevi Rusz a bizánci kereszténységhez kötődött, élén a kijevi metropolita állt. Délkelet-Európa hasonlóképpen bizánci érdekszféra volt, kivétel ez alól nyugati része, Horvátország, amely némi vívódás után a latin rítusú kereszténység mellett kötött ki. A horvátok a IX–X. század folyamán egyaránt voltak bizánci, keleti frank (német) és velencei fennhatóság alatt, majd a XI. század végén a Magyar Királyság hódította meg Horvátországot. Szerbia és Bulgária közelebb volt a bizánci birodalomhoz, így a görögkeleti egyházhoz csatlakozott. Bulgária esetében Borisz fejedelem 866-ban vette fel a kereszténységet. Kezdetben nem volt önálló a bolgár egyház, de később rövid időre ezt is elérte. Bulgária eredményesen harcolt a X. századig a bizánci fennhatósági törekvések ellen, a XI. század elejére azonban legyűrték ellenállását.

Ha Európa hatalmi viszonyait röviden összegezni akarnánk, azt mondhatnánk, hogy a IX. században a széthulló Karoling birodalom és a bizánci birodalom számított e térségben a leghatalmasabbnak. A magyar honfoglalást, s részben a következő félévszázad kalandozó sikereit e két birodalom belső problémái tették lehetővé, illetve könnyítették meg. A X. század második felére a Karoling birodalom legerősebb része Német-Római Birodalommá szerveződött, Bizánc pedig kezdett az erős bolgár állam fölé kerekedni. A XI–XII. században e két birodalom meghatározó szerepet játszott a Kereszténység államai között, elsősorban velük kellett számolnia a magyaroknak és a XI. század elejére kifejlődő magyar államnak is.

Európa és a magyarság kapcsolatrendszerét vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy kezdetben, a IX. század második felében és a X. század első felében vagy első kétharmadában e viszony alapvetően elutasító jellegű volt, konfliktus jellemezte mivel két különböző civilizáció és mentalitás találkozott. A honfoglalásig Európa államai csak felületesen ismerték a magyarokat, hiszen csak alkalmi és ritka kalandozások révén találkoztak velük. Jellemző, hogy Regino 908-ban befejezett Krónikájában a 889-es évhez tett, magyarokról szóló tudósításában ismeretlen népnek nevezi őket, holott 862-ben már Német Lajos országát pusztították, s 881-ben Bécs környékén kalandoztak, majd a 890-es években három kalandozó hadjáratot is vezettek (892-ben, Morvaországban, 894-ben Pannóniában és 895-ben Bulgáriában). A honfoglalás után szaporodtak az érintkezések, hiszen a magyarok 895 és 970 között számos, kb. 43-ra becsült kalandozó hadjáratot vezettek, túlnyomórészt a keresztény Európa ellen, bár néhány akciójuk az iszlám Hispániát és a pogány fehér horvátokat is érintette. A *fosztogató, rabló hadjáratok java része 955-ig Nyugat, a katolikus Occidens ellen* irányult, s csak kisebb része délkelet, az ortodox Oriens ellen, viszont 955 után csak errefelé vezettek hadjáratokat. A keresztény Európa e fosztogató, dúló akciók során rettegett és gyűlölt ellenségként ismerkedett meg a magyarokkal, akiknek nyelve,

kultúrája, vallása és szokásai jelentős mértékben eltértek a keresztény Európa népeitől. A legtöbb leírásban ezért Isten büntetéseként, szinte szörnyekként jelennek meg a magyarok, akiket hamar azonosítanak a nyugati források a korábban a Kárpát-medencét lakó és hasonló nomád, pogány és kalandozó népekkel, a hunokkal és az avarokkal. Európa tehát a X. század első felében egyértelműen negatív képet alkot a magyarokról, teljes egészében elutasítja őket. Érdekes paradoxon, s jellemző egyfelől a korabeli reálpolitikára, másfelől Európa széttagoztságára, anarchiájára, amely minden keresztény összefogást illuzórikussá tett mind a pogány vikingek és magyarok ellen, mind pedig a muszlim arabok és mók ellen a IX–X. században, hogy alkalmanként az egyes fejedelmek szövetséget is kötöttek a magyarokkal, ellenfeleikkel szemben. A magyarok tehát alkalmanként kapcsolódtak a belső harcokhoz, s válogatás nélkül szövetkeztek a IX. században a morva fejedelemmel (881-ben és 894-ben) a keleti frankuralkodó ellen, majd fordítva (92-ben), a bolgárokkal a bizánciak ellen (még 836–838-ban), majd a század végén éppen fordítva (95-ben). A X. században hasonlóképpen felhasználták a magyarokat a belső konfliktusok során. *Európa alapvetően rettegő, elutasító, viszolygó attitűdjének okait egyszerűen meghatározhatjuk: a magyarok pogánysága és életmódjukkal együtt járó, de Európa népei számára szokatlan lovasnomád, nem letelepült életmódja és az ezzel együtt járó dúló, portyázó akciói.* Bonyolultabb kérdés, hogy vajon a magyarok hogyan viszonyultak a keresztény Európához, mivel erről csak külső forrásaink vannak. Egyszerűsítve úgy válaszolhatunk e kérdésre, hogy a magyarok hasonlóképpen nem értették a letelepült, keresztény Európát, de részükről érthető módon nem feltételezhetünk hasonló elutasító magatartást. Ezt azzal indokolhatjuk, hogy a magyaroknak szükségük volt ezekre a portyázó akciókra, mert nomád életmódjuk miatt csak így szerezhették meg azokat a javakat, amelyeket gazdaságuk nem tudott előállítani. A történeti szakirodalomban elterjedt álláspont szerint a magyarok már a honfoglaláskor félnomádok voltak, s megindultak a letelepült életmód s az államalapítás felé vezető úton, s csak középrétegük (a heterogén összetételű kíséret) kalandozott, a köznép nem. Véleményem szerint valószínűbb, s forrásokkal jobban igazolható a magyarok nomád életmódja. Az Etelközhöz képest jóval kisebb Kárpát-medencei hazában a nomadizálás feltételei kevésbé voltak adottak, s ezért egyelőre csak a kalandozások biztosították azt a szükséges háttért, amelynek segítségével a magyarság hagyományos életmódját, kultúráját fenn tudta tartani. Az augsburgi katasztrofális vereség után a kalandozások feltehetően méretükben és jelentőségükben is csökkentek, majd a 970-es arkadiupoliszi újabb kudarc a kalandozások, s ezzel a nomád életforma, s a nomádállam átmentésének lehetőségeit a minimumra redukálták. A IX. század utolsó harmadára a magyar törzsszövetség válaszút elé érkezett, megpró-

bál-e a letelepült és keresztény Európába saját erejéből beilleszkedni vagy pedig önállóságát elvesztve rákényszerítik a keresztény vallást és életformaváltást. Utóbbi az avarok útja volt, akik a IX. század elejére a terjeszkedő frankokkal szemben maradtak alul. A hunok korábban birodalmat építettek ki ugyan, de ennek felbomlása után visszamenekültek a sztyeppére, s hamarosan eltűntek a történelem színpadáról. A magyaroknak nem állt módjukban, hogy az erősebb besenyőket elúszva korábbi etelközi hazájukba visszatelepedjenek, bár valamikor a X. század elején vagy legalábbis első felében kaptak egy ilyen értelmű ajánlatot a bizánci császártól, amelyet egyértelműen elutasítottak. Az avarok példája inkább fenyegetett, mert őket a frank birodalom győzte le, amelynek egyik utódállama, a német Augsburgnál nagy vereséget mért a kalandozó magyarokra. Fennállt a veszély, hogy vagy nyugatról a terjeszkedő német–római birodalom vagy pedig a szintén megerősödő bizánci birodalom vonja fennhatósága alá vagy hódítja meg a Kárpát-medencét. Az expanzió magyarozatául szolgálhatott volna a magyarok pogánysága. *A két birodalom közé szorulás és a meghódíttatás veszélye* kísértett tehát egyfelől, másfelől viszont a *kalandozások lezárulásával* bekövetkezett a *nomádizmus, s egyáltalán a magyar gazdaság belső válsága*, amelyet csak a letelepedéssel lehetett megoldani. A X. század második felében, utolsó harmadában tehát megkezdődött a *magyar kísérlet, amely az ellenséges Európában való önálló fennmaradásra, a gazdasági krízis elhárítására irányult.* A magyar kísérletet megkönnyítette – bár *unikum voltán*, lévén hogy steppei nomád törzsszövetség vagy állam vállalkozott kényszerűségből erre, nem változtat – hogy az *Occidentől keletre éppen a X. század második felében más, törzsi-nemzeti szinten élő népek* (így a csehek, lengyelek és keleti szlávok, oroszok, valamint a skandináv népek, a rettegett vikingek) is *ekkor léptek erre az útra.* A kereszténység felvétele és az ezzel kapcsolatban levő államszervezés, valamint a letelepedés kérdéseinek megoldása nemcsak a X. század utolsó harmadára, de a XI. század jelentős részére várt.

A kereszténység felvétele és az államalapítás folyamata is viszonylag hosszabb időt vett igénybe. Bár a magyarok megismerkedhettek a nagy világvallásokkal, így a kereszténységgel is már Etelközben, áttérésük csak a Kárpát-medencében, a X. század közepe tájától indult meg. Mind a keleti, mind pedig a nyugati egyház lépéseket tett a magyarok vezetőinek megtérítésére, s ezáltal saját egyházi, s ezzel politikai fennhatóságuk kiterjesztésére. Mindkét esetben természetesen *felülről indult meg a térítés*, először a magyar törzsszövetség első számú vezetőit kísérelték meg áttéríteni. Kezdetben ez a magyar vezetők részéről sok esetben felületes, feltehetően politikai célú áttérés volt, amelynek következményei nem lehettek (Bulcsú vagy Géza kereszténysége például ilyen többistenhitet is feltételező látszatkereszténység volt). A térítésben Bizánc járt az élen, megelőzve a római katolikus egy-

házat, a X. század közepén a Gyula és Bulcsú is felvette a kereszténységet bizánci látogatásuk alkalmával, megkeresztelkedésüknél maga VII. Konstantinos császár is közreműködött. Hamarosan Turkia püspökévé is kinevezték Hierotheost, ami azt jelezte, hogy Bizánc komolyan vette a magyarok megtérítését. A két egyház versenyében Róma némileg lemaradt, csak 963-ban szenteltek egy térítő püspököt (Zacheust) a magyarok részére. A későbbiekben a passzai és a salzburgi püspökség versenyzett a magyarok megtérítéséért, s saját egyházmegyéjükhöz való csatolásáért. Ebben megakadályozta őket a mainzi érsek, aki a Mainzhoz kötődő sankt galleni Bruno magyar térítéseit (fejedelmi család) saját érdekében próbálta felhasználni. A fejedelmi törzs Taksony, majd Géza nagyfejedelemsége alatt nyugati orientációt követett vallási téren is, a római rítusú kereszténységhez csatlakozott a fejedelem. Mindez nemcsak abból következett, hogy szemben az erdélyi Gyulákkal a fejedelmi törzs szállásterülete közelebb volt a német birodalomhoz. Itt politikai vallásválasztásról volt szó egyértelműen. A fejedelem nem választhatta az ortodox, bizánci vallást, mert itt a Gyula már megelőzte. *A törzsszövetség belső megosztottsága fejeződött ki abban, hogy mindkét irányzat térített Magyarországon.* A későbbiekben is fennmaradt a görögkeleti egyház, de a katolikus egyház primátusa, elsődlegessége érvényesült. A katolikus egyház felülkerekedésében döntő része volt annak, hogy Géza, még inkább István felülkerekedett a törzsfőkkel vívott harcában, s 1003-ban Gyulát is legyőzte, országát saját monarchiájához csatolta. A térítések betetőzése volt, hogy István koronát kért és kapott II. Szilveszter pápától, ezzel *Magyarország pogány keleti törzsszövetségből keresztény királysággá, regnummá, monarchiává vált.* Mind ezt megelőzően, mind ezt követően István komoly egyházszerzői tevékenységet folytatott, amelynek eredményeképpen püspökségek jöttek létre, sőt két érsekség is (esztergomi és kalocsai). Lényeges körülmény volt, hogy szemben a szomszédos német püspökségek és a mainzi érsekség törekvéseivel *Magyarországon önálló érsekség, sőt érsekségek jöttek létre* (míg Csehországban nem így volt, s a lengyel érsekség is német befolyás alá került). Ezt kiegészítette a korábbi vérségi alapon szerveződő nemzetségi-törzsi társadalom helyébe egy területi alapon, felülről szervezett közigazgatási rendszer létrehozása (nagy területű megyék, élén a király által kinevezett, tőle függő, több esetben vele talán rokoni kapcsolatban is levő ispánok). *István mind hadseregében, mind közigazgatási rendszerében, egyházszervezetében, törvénykezésében idegen-nyugati mintákat követett, de sosem tévesztette szem elől a korabeli magyar társadalom sajátosságait.* A vele szembeszálló törzsfőket (Koppány, Gyula, Ajtony) leverte, a térítésben az erőszakról sem riadt vissza, törvényeiben is keménykezű uralkodónak mutatkozik. Ugyanakkor István látszatkeresztény apjával szemben igazán hitt a keresztény eszmékben, valóban úgy látta, hogy a ke-

reszténység és a keresztény állam szükséges a magyarság szempontjából. A magyarságról alkotott kép a kalandozások abbamaradása, majd a kereszténység felvétele, s a királyság létrejötte után kezdett lassan megváltozni a korabeli Európában. Mindazonáltal ez az image-változás nem követte olyan gyorsan a magyarok alkalmazkodási kísérletét, s számos negatív elemet még sokáig őrzött.

Itt kell kitérnünk arra, hogy milyen álláspontok vannak a *szakirodalomban a magyarok Európához való csatlakozását*, alkalmazkodását illetően. E véleményeket legutóbb Kristó Gyula összegezte, megállapításaira kívánok támaszkodni e vonatkozásban. Az egyik nézet szerint *a magyarok a honfoglaláskor már tudtak kapcsolódni Európához*, s ennek oka az volt, hogy már előtte megismerték a földművelést, s ez viszonylag erős részét alkotta gazdaságuknak. Többek között Fehér Géza, Róna-Tas András hangsúlyozta azt a körülményt, hogy a honfoglaló magyarok azért tudtak beilleszkedni az európai gazdasági-társadalmi rendszerbe, és ezzel fennmaradni, mert már korábban rendelkeztek egy földműves kultúrával is. Más álláspont a *honfoglalás utáni, kárpát-medencei helyzetben és az itteni körülményekben* látta az Európához való kapcsolódás tényezőit. Szekfű Gyula és Molnár Erik, két különböző szemlélet jegyében ugyan, de hangsúlyozták az itt talált szlávok szerepét a magyarok gazdasági és politikai szervezetének fejlődésében. Hoffman Tamás a kárpát-medencei feudális szomszédságnak és a római civilizációs hagyatéknak, míg Bálint Csanád a kelet-európai steppétől való elszakadásnak tulajdonított nagy szerepet. A harmadik elmélet számít a legismertebbnek és a legelfogadottabbnak, eszerint *Géza és Szent István kora, az államalapítás jelentette a magyarok európai csatlakozását*. Szekfű Gyula, Hóman Bálint és a későbbiekben például Makk Ferenc vagy Bálint Csanád vallotta e nézetet. Eszerint a steppétől való teljes elszakadás, a keleti steppe törzsszövetségének felváltása a keresztény állammal döntő fontosságú esemény, Szűcs Jenő megfogalmazása szerint ekkor vált az akkori fogalmak szerint „európai néppé” a magyarság. A negyedik álláspont elismeri az említett események fontosságát, de a *magyarok európai csatlakozását hosszú, több évszázados folyamatként értékeli*. Elsősorban Váczy Péter, Szűcs Jenő és Kristó Gyula helyezkedett erre a nézetre. Utóbbi úgy körvonalazta a magyarság hosszú alkalmazkodási folyamatát, hogy három kiemelkedően fontos fázist különített el. Eszerint a honfoglalás azért volt az illeszkedés szempontjából fontos stádium, mert fizikai, geopolitikai értelemben lehetőséget biztosított a Kárpát-medencébe való beköltözéssel a későbbi alkalmazkodáshoz. Igazán ekkor azonban a magyarság nem akart alkalmazkodni, ez csak a kalandozások lezárulása után kezdődött meg. A második stádiumot a nyugati térítések megindulásától számítja, szerinte csúcspontját István koronázásával éri el, s II. Henrik császár halálával (1024) zárul, tehát 972–1024 közötti

szakasszal számol. A harmadik legfontosabb periódus szerinte a XII. század közepétől számítható a XIII. század végéig, tehát kb. 150 évet tesz ki. Ekkor fontos gazdasági-társadalmi változások játszódnak le: kialakul a prédiumprendszer helyett a telekrendszer, a keleties (bazáras, sátras) várostípus helyébe a latin és német elem beköltözésével a nyugatiasabb várostípus lép, a királyi hatalom túlsúlya megszűnik, osztozni kényszerül a hatalmon a társadalom más elemeivel, kezd kibontakozni a hűbériség (familiaritas), megszűnik a szolgaság és helyette egységes, szabadon költöző jobbágyság alakul ki. Emellett e korszakban a magyarság befogad kulturális értékeket is (Nagy Sándor-, Trója monda stb.), részt vesz keresztes hadjáratban is II. András révén, külföldi egyetemekre járnak diákjai. Mindez azt jelenti, hogy immár Szűcs Jenő kifejezésével élve a magyarság ugyan elvileg 1000-től beletartozott a Nyugat (Occidens) fogalmába, de civilizációs szintje még sokáig mögötte maradt, s szerinte csak 1200–1350 közötti fejlődés eredményeképpen érte el a Nyugat szintjét, bár továbbra is e szerkezet deformált, attól eltérő maradt, de főbb vonásaiban hasonlatossá vált ahhoz, hogy majd a XVI. században megint elkanyarodjon a nyugat-európai fejlődéstől. Ehhez hozzá lehet még tenni, hogy nemcsak a magyarság, de egész Kelet-Európa esetében hasonló volt a helyzet.

A XI–XII. századi magyarság európai beilleszkedésének több tényezőjét kell tárgyalnunk. *Az egyik a belső problémák megoldása, a másik a magyar állam önállóságának és európai jelentőségének kérdése.* A bel- és külpolitika természetesen sok vonatkozásban összefüggött egymással a XI–XII. században is. A belső kérdések közül az egyik a *kereszténység nemcsak felszíni, hanem „mélységi” elterjedése*, ti. hogy túl a kereszténység egyelőre még csak a törzsszövetség vezetését és egy szűkebb réteget átható felvételén mikor válik a magyar királyság valóban keresztény országgá, amikor a pogányság (mint vallás, kultúra, szemlélet) végképp kiszorul, és periférikus jelenséggé válik. A másik fontos kérdés a nomádizmus mint életforma háttérbe szorulása a letelepült életmód, a földművelés mellett. A gazdaság és ideológia-vallás átalakulása mellett, s ezekhez kötődően hasonlóképpen fontos a vérségi alapon felépült nemzetségi-törzsi társadalom helyett a területi alapon szervezett állam kiépülése, valamint a szabadokra és idegen szolgákra tagozódó társadalom átformálódása földtulajdonnal rendelkező nemesekre és tulajdonnal nem rendelkező, szolgáltatásokra kötelezett jobbágyságra, mint a társadalom két fő csoportjára.

E belső problémák megoldása hosszú időt vett igénybe. Így egyetérthetünk azon idézett véleményekkel, amelyek a strukturálisan fejlettebb (a római civilizációra is építő), évszázadokkal előbb a keresztény feudális vagy hűbéri államiság útjára lépő Occidens nagyjából való beérése is századokat vett igénybe, s még a XII. század végére sem mehetett teljességgel végbe.

Ha a kereszténység térnyerésével kezdjük áttekintésünket, utalnunk kell arra, hogy a *régi, nomádos életformához, a még meglévő nemzeti szervezethez kötődő pogány vallásnak és mentalitásnak komoly tartalékai voltak, s számottevő ellenállást tudott kifejteni a felülről, sokszor erőszakkal terjesztett, idegen nyelven (latinul) és idegen főpapok, papok által hirdetett keresztény vallással és egyházzal szemben. Ráadásul megjelent az egyháznak fizetendő adó, a tized is, amely miatt a lesüllyedni kezdő szabadok egy része azonosította az államot és az egyházat, s mindkettő irányába ellenérzéseket táplált. A pogány vallás és ideológia menedéket kínált, a nemzeti-törzsi társadalom szabadságát, adómentességét és a hagyományok, az ősök tisztelete szintén egyfajta pogány restauráció gondolatához vezetett. Különösen Szent István uralkodásának vége felé, majd halála után erősödtek fel e pogány restaurációs tendenciák. A pogányság erőteljes jelenlétét és a kereszténység relatív gyengeségét mutatja, hogy az uralkodó Árpád-nemzetség több tagja szimpátiát mutatott a pogányság iránt. Még István életében ilyennek mutatkozott Vazul, akit talán egy ellene megkísérelt merénylet miatt börtönbe vetett a szent király, majd uralkodásra is alkalmatlanná tett. Vazul pogánykodó hajlamait mutatja, hogy egyik, talán legidősebb fia, Levente szintén pogányként élt, s őse, Taksony fejedelem állítólagos sírja közelébe temetkezett. Levente állítólag még a neki felajánlott koronát sem fogadta el, hanem átengedte testvérének, Andrásnak, aki viszont már a Szent István-i hagyományokat folytatta. A pogányság erejét azonban nem a dinasztia egyes tagjainak pogány vagy legalábbis arra hajló volta mutatja, hanem azok a hatalmas mozgalmak, amelyek István halálát nem sokkal követően kitörték Magyarországon. Jelentősebbnek kell ítélnünk az 1046. évi, Vata névvel jelzett tömegmozgalmat, amelyet az Orseoló Péter király által folytatott türelmetlen, erőszakos politika válthatott ki. A felkelők azonosították az egyházat az állammal, s az egyház mindenestül való megsemmisítésére törekedtek, amelyben egyaránt benne volt a püspökök és papok fizikai megsemmisítése, s az egyházak lerombolása. A felkelésre valószínűleg az adott alkalmat, hogy a Péter politikáját ellenző egyes uralkodói csoportok behívták a száműzetésben, Oroszországban, Bölcs Jaroszláv kijevi nagyfejedelem udvarában élő Vazul fiaikat, Andrást és Leventét. A tömegmozgalom elemi erejű volt, a Vazulfiak sem mertek vagy akartak szembeszállni az őket csatlakozásra felhívó pogány tömegekkel szemben. A Vata-mozgalomnak része volt Péter bukásában, de a Vazulfiakat behívó urakat is megtizedelte. A tomboló pogány mozgalomnak több püspök is áldozatul esett, így a velencei származású Gellért csanádi püspök is. Péter legyőzése, majd András hatalomra jutása, megkoronázása után András paradox, de egyedül helyes módon az apjukat megvakíttató, őket pedig száműzetető István király politikáját követte. A Szent István-i szellemű restauráció során a szövetséges pogány mozgalom*

ellen is fellépett I. András, s szigorú törvényt hozott a pogányok ellen. Feltehetően erőszakosan is meg kellett fékeznie a Vata-mozgalmat, de ennek konkrét körülményeit nem ismerjük. A pogányság túlélését jelzi az *1060-as*, I. Béla uralkodásának kezdetére tehető újabb *pogánymozgalom*, amelyet korábban tévesen Vata fia, Jánoshoz kapcsoltak. Ekkor maga a király könynyitette meg a mozgalom kitörését azzal, hogy minden faluból két embert hívott gyűlésre. Az összegyűlték hasonló követeléseket intéztek I. Bélához, mint korábban Vataék: a papok megölését, az adók eltörlését és az egyházak lerombolását kívánták. A király fegyveres erővel verte le a mozgalmat. A pogány tömegmozgalmak ezzel megszűntek, de a pogányság mint ideológia, mentalitás még fennmaradhatott egy ideig. Ezt jelzik Szent László törvényei elsősorban, s bizonyos fokig még Kálmán törvényei is. Ezekben például a pogány áldozatok (köveknél, fáknál, kutaknál) tiltják. Még Kálmánnak is fel kell lépnie az ártó strigákba vetett hit ellen azzal, hogy ezek ügyében, mivel ilyenek nem léteznek, semmiféle nyomozást ne tartsanak. Egészében véve úgy vélem, hogy a *kereszténység térnyerése, s a pogányság végleges visszaszorulása kb. egy évszázadot vehetett igénybe, s nagyjából Könyves Kálmán korára zárható e folyamat*. Természetesen a néphitben jóval tovább éltek a pogány hitvilág elemei, a népszokásokban tartósan konzerválódhattak egyes pogány motívumok. Mindez nem változtat azon, hogy a XI. század vége felé, a XII. század elejére valóban keresztény királlyá vált Magyarország, ahol immár a keresztény vallás, annak is római katolikus válfaja nemcsak felszínesen, hanem a mélységeket is átjárva elterjedt.

Úgy vélem, hogy hasonló lehet a helyzet az *életmód* vonatkozásában is. E kérdés részletes *elemzésére* itt nem térnek ki, mert erősen vitatott és sok tekintetben nehezen megválaszolható problémáról van szó. E polémia fő vonásaira már utaltam a X. századi magyarság kapcsán. A jelenleg uralkodó szemlélet szerint a magyarság viszonylag fejlett földművelő ismeretekkel felvértezett ún. félnomád népként érkezett a Kárpát-medencébe, s jóllehet az előkelők és kíséretük kalandozott, a társadalom zöme letelepült életformát alakított ki már az államalapítás előtt. A magam részéről azzal a felfogással értek egyet, amely a századforduló történetírását jellemezte, s legújabbban Kristó Gyula fejezte ki legmarkánsabban. Eszerint a magyarok nomádként érkeztek a Kárpát-medencébe, földművelést csak a velük behurcolt, a kalandozások során foglyul ejtett, illetve a Kárpát-medencében talált szláv lakosok végeztek. *A kalandozások lezárulta után a magyarok rákényszerültek arra, hogy a nomadizálásra amúgy is csak szűkösen, ideig-óráig elegendő Kárpát-medencében maguk is önfenntartásuk érdekében földművelést is folytassanak*. E folyamat a X. században csak megkezdődhetett, nagyobb lendületet a XI. században vehetett. E folyamat során előbb, az alkalmi, de nem állandó téli szállások állandósultak, rögzültek. Ez már a falu korai for-

mája, ahol az állatállományt az év nyolc hónapján át még kihajtották a mind közelebb került legelőre. A nagy nomadizmust kezdte felváltani az ún. kismomadizmus. Kristó Gyula legutóbbi összegzése szerint a X. század második felében kezdhette meg az áttérést a lovasnomád magyarság az eltelepült életmódra és ezzel együtt a földművelésre. Véleménye szerint e folyamat nem zárulhatott a X. század végével, ahogy például Győrffy György és még sokan mások vélték. Ebben az esetben ugyanis XI–XII. századi forrásanyagunkban nem találunk olyan adatokat, amelyek jelzik, hogy a földművelés még nem lehetett egyeduralgó (hiszen például meghatározott számú földművelőt adományoznak egyes oklevelekben), s ennek terjesztésében különösen az ekkor még a birtokok kis hányadával rendelkező egyház járt élen. A nomádizmus meglétéről több forrás is tanúskodik a XI., sőt még a XII. században is. Szent László és Kálmán törvényei a templomtól távol levő és vándorló falvak képét rajzolják meg (pl. Szent László I:11.; I:19.; I:33.; Kálmán-kori zsinati határozat 13. tc.) Idrisi még a 12. század közepén is a szerémségi Nagyolaszi lakóit nomádokként írta le. Még jellemzőbb Freisingi Ottó püspök 1147-es tudósítása, amelyben arról számolt be, hogy a magyarok „az egész nyári és őszi idő alatt sátrokban laknak”, s a falvakban és helységekben is igen hitvány nádból vagy fából, s csak nagyon ritkán kőből épült lakásaik vannak. A nomád életforma fenntartói Kristó helytállónak tűnő nézete szerint a IX–X. századi szabadok lassan lesüllyedő utódai lehettek. Feltehetően a *nomádizmus hosszú ideig való fennállása* – kb. a XII. század végéig – és a pogányság hosszú ideig való fennmaradása kapcsolatban állhatott egymással.

A nomádizmus eltűnésének hosszú folyamata kapcsolódik a társadalom átalakulásának szintén lényegi kérdéséhez. Itt a szabadok lesüllyedéséről illetve lesüllyesztéséről van szó, ami a nemzetség felbomlásához vezetett. A szakirodalomban felmerült egyik álláspont (Győrffy György, Heckenast Gusztáv stb.) szerint ez a folyamat már a X. század végére jelentős mértékben előrehaladt, szolgálónépi falvak alakultak ki tömegével a vezéri szállások körül, azaz a szabadok alávetése jelentős mértékben megtörtént. A másik álláspont (Kristó Gyula) szerint a 10. században a magyar törzsszövetséghez tartozó etnikum döntő részben szabad volt, s csak az európai, nyugati típusú állam kezdte meg Szent Istvántól lesüllyesztésüket. A területi alapokon működő állam nem lehetett tekintettel etnikai hovatartozásra. A Szent István-i és későbbi törvények sokszor emlékeztek meg a szabad, a liber szolgává, servussá válásáról. A liber alávetése nemcsak büntetésképpen történhetett (ha bűnt követett el), hanem gazdasági okokból, elszegényedés következményeképpen. Ebben az állam is közrejátszott, amely Szent Istvántól kezdve adót (dénáradó) szedett a szabadoktól. Ugyanakkor, s ez még a régi társadalom maradványaira utal, a szabadok katonáskodására sokáig igényt tartott.

A szabadok próbálták szabadságukat fenntartani, ezért a XI. század második felében hatalmas arányú vándormozgalom indul meg a gyéribben lakott részek felé. Az állam azonban utánamegy a kóborlóknak, begyűjti őket. Ugyancsak a lesüllyedés elleni tiltakozás, s a korábbi társadalmi rend magántulajdont nem ismerő erkölcsi normái nyilvánulnak meg a tolvajlásokban, amely ellen Istvántól kezdve fellépnek a törvényekben, s ez Szent László korában kulminál, ahogy a szigorú intézkedéseiből kitűnik. A szabadok szegényebb rétege, az ún. vulgáris, közrendű szabadok előbb-utóbb lesüllyedésre voltak ítélve: vagy a király vagy az egyház vagy pedig valamelyik magánföldesúr fennhatósága alá kerültek, az ő szabadjai lettek. *E folyamat nagyjából a XI. század végére, XII. század első felére zárult le.* A szabadok jelentékeny része lesüllyedt, tehetősebb és kisebb része felemelkedett a nemesek soraiba.

Főntos a *morális élet átalakítása, a keresztény normarendszer meghonosítása a régi pogány, nemzetségi-törzsi szokásrendszer helyett.* Ez is hosszú időt vehetett igénybe a nomádizmus, a pogányság és a jelentős nagyságú szabad réteg huzamos megléte miatt. Az állam a keresztény felfogást igyekezett érvényesíteni, ez tükröződik törvényeiben. Ennek szellemében már István törvényei tiltották az emberölést, ugyanakkor a talio ősi elve még az ő törvényeiben is hangot kapott („Ha valaki karddal embert ölt, ugyanazon karddal öljék meg”). A szabadságvesztést a pogány szokásjog aligha ismerhette, s a XI. század első felében sem volt jellemző büntetési forma. Szent László korában jelent meg, hogy a gyilkost nem a talio elve szerint ölik meg, hanem börtönbe vetik, s ha vagyona kisebb, a szabad is szolgává válik büntetésképpen. A korábbi szokásrendszerből a törvények tilalmazták a levírást (István I. tv. 26, 30.) és a lányrablást is (István I. tv. 27; Kálmán-kori esztergomi zsinat 51.), amely pedig a Hunor-Magor vagy csodaszarvasmonda tanúbizonysága szerint is része volt a pogány magyar tradíciónak. Ahogy arra a pogányság túlélésével kapcsolatban már utaltam, a törvények felléptek az ősi hitvilág képviselői, a boszorkányok, varázslók és jósok ellen (István I. tv. 33, 34.), illetve a pogány áldozási szokások ellen. (László I. tv. 22.). A törvények kötelezték az embereket a keresztény életre: templomba járásra, böjtölésre, gyónásra, misézésre, a vasárnapi munkatiltalom megtartására. A pogányság kimutatására a hajviselet (leborotváltatott fej csimbókokkal) és a táplálkozás (lőhúsevés) is szolgált.

Mindent egybevetve a földművelésre való áttérés és a nomádizmus elhagyása, a szabadok jelentős részének lesüllyedése, a pogánysággal való felhagyás és a keresztény vallás elfogadás hosszú időt vett igénybe a keresztény állam István általi megalapítása és a keresztény egyház szervezetének kiépítése után is. E folyamat lényegileg a XI. század végére, a XII. század elejére megtörtént, de egyes vonatkozásokban elhúzódhatott a XII. század végéig is.

Külön kell foglalkoznunk a *magyar állam külpolitikai beilleszkedésével* a korabeli Európába. Kristó Gyula helytállónak tűnő meghatározása szerint éles cezúra húzható a kalandozások 955. évi vagy 970. évi lezárulása előtti magyar törzsszövetség külkapcsolatai és Géza, majd István és utódaik, tehát lényegében a nyugati típusú állam külpolitikája között. A nomád társadalmat a háború hatotta át, létmegnyilvánulása volt a harc. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a magyar törzsszövetség külpolitikájához hozzátartozott a háború, illetőleg gazdasági életéhez, hiszen csak így tudta „megtermelni” a zsákmány és a hadifoglyok révén önmaga fenntartásának alapjait. A változás Anonymus és a krónikakompozíció szerint Taksony, Kézai szerint Géza alatt következett be. A váltáshoz hozzájárulhatott a kalandozások egyértelmű kudarca. Feltehetően Géza nevéhez fűződhet a váltás, aki szinte valamennyi szomszédjával békés külpolitikára törekedett, s ezt folytatta fia, István is. Bár egyértelmű, hogy a XI–XII. századi magyar állam is vívott háborúkat, de ezek jelentős része védelmi, defenzív jellegű volt, s csak Szent László idejétől beszélhetünk hódító, terjeszkedő külpolitikáról és háborúkról. *Az egyik jelentős különbség tehát a magyar törzsszövetség 970 előtti és a magyar állam 1000 utáni külpolitikája és háborúi között, hogy az előbbi szinte kizárólag offenzív, míg az utóbbi egyaránt volt defenzív és offenzív jellegű, de inkább az előbbi jelleg dominált. A másik különbség e háborúk számában keresendő.* A honfoglalás előtt, s utána 955-ig (970-ig) a magyarok szinte minden évben vezettek hadjáratot valamerre (néha több irányba is egyszerre). Ezzel szemben 1000 után a hadjáratok száma jelentősen csökkent, még ha a gyakoriság több tényezőtől is függött (az uralkodó személyétől, politikája jellegétől, a külpolitikai háttértől stb.). *A hadjáratok célja, jellege is változott: 970 előtt a zsákmányszerzés volt a fő, szinte egyedüli motívum, míg 1000 után az ország, illetve a királyi hatalom megvédése, a szövetséges megsegítése stb. lényegesebb motívumokká váltak, mint a zsákmányszerzés.* E különbségeket azzal indokolhatjuk, hogy magában a társadalomban és az életmódban történtek lényegi változások, a szabadok jelentős része letelepült életmódra kényszerült, adóztatásukkal az állam állandóbb bevételi forrásokhoz jutott, mint a mindenképpen bizonytalan kimenetelű, bár sokszor jelentős zsákmányt vagy annak megváltásaképpen hadisarcot hozó kalandozások révén. Mivel a magyar társadalom immár maga is képessé vált azon termékek előállítására, amelyeket korábban el kellett erőszakos úton ragadnia más társadalmaktól, a hódító akciókra kevésbé vagy más formában volt szüksége. A hódítás immár a magyar állam területének, a magyar király, a dinasztia fennhatóságának kiterjesztését jelentette, s nem alkalmi rablóakciókat.

A XI–XII. századi magyar külpolitika alapvető célja az volt, hogy biztosítsa a magyar állam fennmaradását, önállóságát és lehetőség szerint újabb területeket, tartományokat szerezzen, kapcsoljon a Magyar Királysághoz.

A külpolitika hangsúlyos részét képezték a háborúkon kívül a szövetségkötések, dinasztikus házasságok. Kétségtelenül a háborúk jelentették az európai államok közötti érintkezések egyik leggyakoribb, s leglátványosabb részét. A magyar állam egyaránt kényszerült defenzív háborúkra országán belül a támadó ellenségekkel szemben, s offenzív, hódító vagy szövetségesi kötelezettséggel országhatárokon kívül is vívott háborúkat. *Az első csoportba sorolhatjuk a Magyarország önállóságát veszélyeztető birodalmak elleni harcokat, illetve a kelet felől az országra zúduló nomád támadások elhárítását.* Elsősorban a *német birodalom* fenyegette Magyarország önállóságát a XI. században, e veszély csökkent a XII. században. Míg Szent István 1030-ban Konrád császár, I. András király Béla herceg segítségével 1051–1052-ben sikerrel verte vissza a német támadást, addig 1044-ben (1042-43-as háborúskodás után) III. Henrik császár felülkerekedett Aba Sámuelen, s a trónra visszahelyezett Péter második regnálása rövid ideig tartó német fennhatóságot, hűbért jelentett. Hasonlóképpen IV. Henrik 1063-ban Salamont helyezte vissza a trónra, ami szintén a német fennhatóság ideiglenes elismerésével járt. A hamarosan kitörő pápa-császár harc a szupremáciáért, az investitúraharc magyar szempontból jól jött, mert elvonta a figyelmet Magyarországról. Mindez azt jelentette, hogy szemben a tartósan német függés alá került Csehországgal, s a huzamosabb ideig német fennhatósági törekvésekkel is birkózó Lengyelországgal *Magyarország csak nagyon rövid ideig volt német hűbéres.* A XI. század második felében a *keletről jövő fenyegetéssel* is szembe kellett néznie a magyar államnak, ezt ekkor sikerrel hárították: 1068-ban Salamon a hercegekkel együtt, majd 1085-ben, s 1090–92-ben I. László az úzok, besenyők és kunok ellen aratott győzelmével megakadályozta a magyar állam megsemmisülését, e nomád népek újabb honfoglalását. A XII. században újabb veszély jelentkezett, ezúttal dél-kelet felől a megerősödő bizánci birodalom felől. Bár Bizánccal a XI. században is folytak kisebb háborúk, inkább szövetségesei voltak a Magyar Királyságnak, s két királynak (I. András és I. Géza) is küldtek kérésükre koronát. A XII. században Manuel császár (anyai ágon Szent László unokája) kísérletet tett Magyarország hűbéri alávetésére, több háborút indított ennek érdekében, s sikerült III. Istvánnal szemben saját jelöltjeit, II. Lászlót (1162-ben), majd annak halála után IV. Istvánt (1162–1163) hatalomra juttatnia. A bizánci magyar harcok során a baszileusz meghódította a magyar kézen levő Szerémséget, Dalmáciát, Horvátországot és Boszniát. *A bizánci hűbérúri törekvések tartós sikert nem hoztak,* s hamarosan a bizánci hegemónisztikus tervek is, amelyek a konkurens német birodalom ellenállásába is ütköztek, Manuel halála után megbuktak. A Manuel terveiben szereplő és Bizáncban felnevelt III. Béla pedig visszafoglalta az 1160-as években bizánci kézre jutott területeket.

Az offenzív akciókat, mint utaltunk rá, Szent László indította meg Horvátország 1091-es meghódításával. Nyomába lépett Könyves Kálmán, aki 1105-ben Dalmáciát is annektálta. Kálmán nevéhez fűződik az aktív, oroszországi ügyekbe hódítóként beavatkozó külpolitikai irányvonal kezdete. Ezt folytatták utódai, II. István (1127) majd az Álmos-ági örökösök is, elsősorban II. Géza (1148–1152 között). Különösen aktív külpolitikát folytatott II. Géza, aki harcolt Bizánccal, orosz hadjáratokat vezetett, támogatta a szerbek harcát Bizánc ellen, a pápát a német-római császárral szemben. Egészében véve a Magyar Királyság helyzetének stabilizálódását mutatja, hogy a XI. század végétől aktív, részben expanzív külpolitikát tudott folytatni, a defenzív külpolitika, amely a XI. századot legalábbis részben jellemezte, visszaszorulóban volt. A magyar állam növekvő európai jelentőségét és befogadását mutatták a vele kötött szövetségek, a területi terjeszkedés a Balkánon (Horvátország, Dalmácia, Bosznia), a hűbéri-szövetségi kötelék az orosz fejedelemségek közül Haliccsal. Ugyanezt jelzik a magyar királyok házasságkötései. A sorban német, bizánci, francia, orosz, normann hercegnők egyaránt szerepelnek.

Együttesen elmondható, hogy a magyar kísérlet eredménnyel járt, a nomád magyarság nemcsak áttért kényszerűségből a letelepült életmódra, s a kereszténységre, hanem 1000-ban alapított keresztény állama az európai keresztény közösség szerves része lett, a XII. század végére bizonyosan teljesen levetkőzte nomád és pogány voltát, beilleszkedett Európába, mégpedig annak Occidens, nyugati, római katolikus részéhez tartozva, annak egyik keleti határországaként, mintegy hirtet alkotva az ortodox, görögkeleti kereszténység és annak meghatározó hatalma Bizánc felé.

Jegyzetek

- a magyarság európai beilleszkedésére további szakirodalommal I. legújabban Kristó GYULA: A magyar állam megszületése. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8. Szeged, 1995. főként 359–369.; az Európa fogalomra és alakulására I. SZŰCS JENŐ: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Gyorsuló idő, Bp., 1983. 8–15.; Kelet-Európa fogalmára és IX. század végéig tartó történetére I. legújabban összefoglalóan TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: Birodalmak, államok és népek a IX. századi Kelet-Európában. Életünk 1996/6–7. sz. 571–598.; Nyugat-Európa korai történetére összefoglalóan I. pl. The Cambridge Medieval History. vol. III. Germany and the Western Empire. Cambridge University Press, 1936.; I. rövidebb áttekintésére ENGEL PÁL: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Magyarok Európában I. Bp. 1990. 56–61.; Észak-Európa, s Kelet- és Délkelet-Európa történetére I. uo. 79–81., 110–113.; a magyar kalandozásokra összefoglalóan I. pl. VAJAY, SZ.: Der Eintritt des ungarischen Stammes in die europäische Geschichte (862–933). Mainz,

1968.; KRISTÓ GYULA: Magyar kalandozások-kalandozó magyarok. IN: Fejezetek a régebbi magyar történelemből I. Szerk.: MAKK FERENC. Tankönyvkiadó, Bp. 1981. 37–53.; Uő.: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980. 229–392.; a honfoglaló magyarok és Európa kapcsolatára I. legújabban BÁLINT CSANÁD: a honfoglaló magyarok és Európa. Magyar Szemle 3 (1994) 787–811.; a kalandozások lezárulására és ennek negatív hatására I. pl. KRISTÓ GYULA: A magyar állam... i. m. 303–307.; a magyar állam és a keleti (bizánci) kereszténység kapcsolataira I. pl. MORAVCSIK GYULA: Bizánc és a magyarság. Bp. 1953.; a vallásválasztás problémáira I. RIPOCHE, P. B.: Bizánc vagy Róma? Magyarország vallásválasztási kérdése a középkorban. Századok, 1977. 79–92.; Szent István államszervezésére I. GYÖRFFY GYÖRGY: István király és műve. Bp. 1977.; I. még KRISTÓ GYULA (szerk.): Az államalapító. Bp., 1988.; a magyarság európai csatlakozásával kapcsolatos teóriákra összefoglalóan I. KRISTÓ GYULA: A magyar állam .. i. m. 366–367.; a középkori és kora újkori magyar fejlődés vázlatára I. SZÜCS JENŐ: Vázlat... i. m. 55–67.; a pogányság utóvédharcaira, az 1046-os és 1060-as mozgalmakra összefoglalóan I. KRISTÓ GYULA: Megjegyzések az ún „pogánylázadások” kora történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica (továbbiakban: AUSZ) 18 (1965); I. még SZEGFÜ LÁSZLÓ: Vata népe. AUSZ 66 (1980) 11–19.; Levente pogányságára és szerepére I. Z. KOSZTOLNYIK: Five Eleventh Century Hungarian Kings: Their Policies and Their Relations with Rome. New York, 1981. 69–70.; I. még TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: Levente és András AUSZ 82 (1985) 31–36.; a pogányság elleni törvényekre I. LEDERER EMMA: Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. I. Bp., 1964. 23, 41, 55; elemzésére I. KRISTÓ GYULA: A magyar állam... i. m. 356–357.; a félnomád életformára I. pl. GYÖRFFY GYÖRGY: A magyar állam félnomád előzményei. In: Nomád társadalmak és államalakulatok. Szerk. TŐKEI FERENC. Bp. 1983. 365–390.; FODOR ISTVÁN: A magyarság születése. Bp. 1992. 106–111.; a honfoglalók egyes gazdálkodására (állattenyésztés, földművelés) I. legújabban RÉVÉSZ LÁSZLÓ: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. Miskolc, 1996. 203–204.; a magyarok nomadizmusára az életformára vonatkozó szakirodalom áttekintésével I. KRISTÓ GYULA: A honfoglaló magyarok életmódjáról. In: Uő.: Honfoglalás és társadalom. Bp. 1996. 7–64.; a szabadok lesüllyedésére a X. században I. pl. HECKENAST GUSZTÁV: Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. Bp. 1970.; GYÖRFFY GYÖRGY: István király... i. m. 426–466.; a szabadok jelentős létszámára és későbbi lesüllyesztésére I. KRISTÓ GYULA: Levedi... i. m. 385–392.; a törzsi szokásrendszer továbbélésére és az ellene hozott törvényekre I. LEDERER EMMA: Szöveggyűjtemény... i. m. 22, 23, 26, 41. stb. elemzésére I. KRISTÓ GYULA: A magyar állam... i. m. 357.; a magyar törzsszövetség külpolitikájára I. DEÉR JÓZSEF: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár, 1928.; MAKK FERENC: Magyar külpolitika... i. m.